

УДК 378.147

М.В.АРТЮШИНА,доктор педагогічних наук, доцент
(м.Київ)**Перспективи використання технології формування
критичного мислення на лекціях ВНЗ**

У статті розглянуто проблему необхідності оновлення навчальних технологій у ВНЗ. Показано можливість використання технології формування критичного мислення на лекціях. Окреслено зміст цієї технології, що складається з трьох стадій: виклику, осмислення і рефлексії. Визначено поняття критично-аналітичної лекції. Розкрито її етапи та завдання кожного етапу. Складено перелік методів і прийомів, що можуть використовуватись на різних стадіях проведення критично-аналітичної лекції. Показано проблеми і перешкоди у запровадженні технології формування критичного мислення на лекціях. Описані відгуки студентів щодо ефективності використання цієї технології у реальному навчальному процесі.

Ключові слова: критичне мислення, технологія формування критичного мислення, критично-аналітична лекція.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Проблема оновлення освітніх технологій у вищій школі на сьогодні постає вкрай гостро. У всьому світі здійснюється перегляд наявних систем освіти і пошук можливостей їх удосконалення. Основною проблемою виступає використання освіти для формування людини нового типу, готової до змін і творчого пошуку, здатної орієнтуватись у сучасному інформаційному суспільстві. У керівних документах ЮНЕСКО зазначається: «Світ вступив в історичний етап розвитку, однією з головних характерних рис якого є зміни, але зміни, що докорінно відрізняються від тих, що відбувалися в минулому...». «Їм притаманні три особливості. Вони неперервні, стійкі; вони стрімкі і характеризуються тенденцією до прискорення і вони стосуються всієї планети та практично всіх галузей і умов діяльності й життя людини і суспільства» [10, с.1]. Відповідно, слід вивчати і запроваджувати на різних рівнях освіти такі технології реалізації освітньої діяльності, які б сприяли підготовці людини до життя у змінному інформаційному суспільстві, що здатна критично мислити і творчо вирішувати нагальні проблеми сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій... Однією з цікавих сучасних технологій освітньої діяльності є технологія формування критичного мислення. В основі цієї технології закладені результати наукового дослідження американських науковців Дженні Л.Стіл, Кертис С. Мередит, Чарльза Темпла та Скотта Уолтера «Розвиток критичного мислення через читання і письмо», проведеного в 90-х рр. XX ст. [8]. З 1996 року ця технологія розповсюджувалася Інститутом «Відкрите суспільство», Міжнародною Читацькою Асоціацією і Консорціумом «За демократичну освіту» і пройшла апробацію у школах багатьох країн. З 2002 р. здійснюється реалізація цього проекту у вищій школі.

Внаслідок своєї універсальності та здатності вирішувати низку актуальних освітніх завдань технологія формування критичного мислення сьогодні отримує все більше розповсюдження в країнах СНГ. Докладне представлення цієї технології здійснили російські науковці І.О.Загашев та С.І.Заїр-Бек [4; 5].

Не зважаючи на те, що дана технологія отримала найбільше використання для реалізації самостійної роботи тих, хто навчається, на наш погляд, доцільним є використання цієї технології і на лекціях ВНЗ. Фактично така технологія є різновидом технології проблемного навчання, однак є і певні особливості. До того ж цікавим є перелік тих методів і прийомів, які пропонуються дослідниками саме для реалізації цієї технології.

Формулювання цілей статті... **Мета статті** – показати можливість використання технології формування критичного мислення на лекціях у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу... **Критичне мислення** тлумачиться дослідниками як мислення вищого порядку, яке спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших. Відповідно мета технології – розвиток розумових здібностей тих, хто навчається, необхідних як для навчання, так і для повсякденного життя, що дозволяють приймати виважені рішення, працювати з інформацією, аналізувати різноманітні явища тощо. Особливо корисними є дані вміння для професійної діяльності, що зумовлює потребу у розвитку навичок критичного мислення під час навчання у ВНЗ.

Серед інших переваг цієї технології – здатність підвищувати мотивацію навчальної діяльності, активізація сприймання і осмислення навчального матеріалу, розвиток здатності

учнів до самостійної аналітичної та оціночної роботи з інформацією різного ступеня складності, формування комунікативних і творчих вмінь.

Зміст технології формування критичного мислення складають *три стадії*: виклику («evocation»), осмислення («realization» of meaning) і рефлексії («reflection»). На *стадії виклику* в учнів активізуються наявні раніше знання, збуджується цікавість до теми, виявляється і визначається недостатність наявних знань, визначаються цілі вивчення нового навчального матеріалу, здійснюється спонукання до активної діяльності. *Стадія осмислення* – припускає безпосередню роботу учня з навчальним матеріалом, поданим у формі тексту чи усного повідомлення вчителя; супроводжується спеціальними діями учня з активного отримання нової інформації, її осмислення, співвідношення з власними знаннями, спостереження за процесом пізнання і власного розуміння. *Стадія рефлексії* дозволяє сформувати в учня особисте ставлення до навчального матеріалу завдяки висловленню власної позиції з певного питання (усному чи письмовому). На цій стадії відбуваються: цілісне осмислення і узагальнення набутої інформації, вироблення власного ставлення до матеріалу, що вивчався, виявлення непізнаного, аналіз процесу вивчення матеріалу, власних розумових операцій, пошук тем і проблем для подальшої роботи («новий виклик»).

Не зважаючи на розповсюдженість технології формування критичного мислення, опис методики її використання на лекціях поки що недостатній. До того ж не знайдено точної назви лекції, побудованої на основі технології формування критичного мислення студентів.

Розробники технології розвитку критичного мислення назвали лекцію з прийомами розвитку критичного мислення терміном «просунута лекція» («promoted lecture»). Саме така назва зустрічається у російських та українських джерелах. Мабуть, такий переклад є не дуже точним. Таку назву лекції можна перевести як «підвищену» лекцію, тобто лекцію, що є більш ефективною, ніж традиційна. Вважаємо, що цей термін не дуже вдалий, оскільки сьогодні існують багато й інших видів лекцій, що також можуть вважатись «підвищеними». Чи згодні Ви з нами?

Враховуючи зміст роботи студентів на такій лекції (критично-аналітична робота) та за аналогією з проблемною лекцією ми пропонуємо використовувати термін «критично-аналітична лекція». **Критично-аналітичну лекцію** можна визначити як таку, що спрямована на активне сприймання, критичний аналіз та осмислення студентами навчального матеріалу, що подається викладачем.

У структурі критично-аналітичної лекції, як і у будь-якій формі організації навчання, побудованій на технології формування критичного мислення, виділяються три стадії:

1) стадія «виклику», що використовується на початку лекції чи викладання наступного питання, на якій викладач актуалізує наявні в студентів знання, фіксує їх увагу на проблемі, що розглядається, стимулює інтерес до її вивчення;

2) стадія осмислення, на якій викладається нова навчальна інформація та використовується комплекс інтелектуальних завдань з її критичного опрацювання студентами;

3) стадія рефлексії, яка завершує розгляд певного лекційного питання чи лекції загалом, на якій студенти здійснюють аналіз не тільки змісту, скільки самого процесу засвоєння нового.

Л.Ф.Красинська [6] описала можливий зміст критично-аналітичної лекції у ВНЗ. На стадії «виклику» після ознайомлення студентів з темою лекції та її основними питаннями викладач надає їм письмове завдання, що не вимагає багато часу на виконання (не більш 10 хв.), яке виконується студентами індивідуально чи в парах, а потім обговорюється з одночасною фіксацією результатів колективного пошуку на дошці. Ці завдання актуалізують наявні знання студентів, сприяють використанню відомостей з інших дисциплін, стимулюють звертання до життєвого досвіду. В якості таких завдань пропонуються наступні: складання простого кластера (графічна побудова слів-асоціацій) на ключове поняття, що підводить до самостійного формулювання визначення цього поняття, тлумаченню нового терміна; заповнення таблиці «ПМЦ» («Плюс, мінус, цікаво») – використовується для оцінки студентами позитивних і негативних сторін якоїсь інформації, для формулювання питань, які виникають в зв'язку з якоюсь проблемою; складання списку відповідей на проблемне запитання через генерування ідей. На стадії осмислення викладач розкриває зміст теми, використовуючи при цьому різноманітні засоби наочності. Для активізації мислення студентів під час викладу нового матеріалу також надається система завдань на прояв аналітичних здібностей, порівняння, узагальнення, продукування творчих ідей, формулювання висновків. Такими завданнями можуть бути: створення складного кластеру – систематизованого набору понять, термінів, які записуються у вигляді ієрархії; складання денотатного графу на ключове поняття – спосіб розгляду предмета, що вивчається, в різних аспектах (з точки зору структури, функцій, динаміки) та їх графічного оформлення; заповнення концептуальної таблиці для порівняльного аналізу явищ, наукових теорій, що вивчаються, їх оцінки за самостійно визначеними критеріями; заповнення зведеної таблиці, що дозволяє

систематизувати і узагальнити матеріал; самостійне формулювання висновків з якихось питань чи всієї теми лекції; графічне оформлення змісту лекції чи її частки у вигляді структурно-логічної схеми, що дозволяє графічно відобразити зв'язки між об'єктами та явищами, що вивчаються. На завершенні лекції на етапі рефлексії автор пропонує використати оперативний «зворотний зв'язок», коли студенти можуть в усній чи письмовій формі задати викладачам запитання з теми, що вивчається, чи дати емоційну оцінку лекції.

Всі методи і прийоми формування критичного мислення мають сприяти кращому осмисленню навчального матеріалу, його усвідомленню і співставленню з власним досвідом. Для наведення переліку прийомів використовувались відомості низки джерел [1; 4; 5; 7 та ін.].

Більшість методів і прийомів можуть використовуватись на всіх стадіях критично-аналітичної лекції. Водночас окремі з них особливо доцільні на окремих стадіях (табл. 1).

Таблиця 1

Методи і прийоми формування критичного мислення на різних стадіях лекції

Стадії	Завдання	Методи і прийоми
1. Стадія «виклику»	актуалізація наявного досвіду, знань, уявлень про ключові поняття, висловлення ідей і припущень щодо змісту теми, активізація уваги, пам'яті, мислення, уяви	<ul style="list-style-type: none"> • «Корзинка» ідей • Концептуальне колесо • Ключові терміни • Мозкова атака • «Вірні чи невірні ствердження» • «Знаю – Хочу дізнатись – Дізнався» • «Спіймай помилку»
2. Стадія осмислення	усвідомлення основних понять, проблем, активізація уваги, пам'яті, мислення та уяви, формування емоційного ставлення, визначення логіки навчального матеріалу, його систематизація та встановлення причинно-наслідкових зв'язків, організація спостереження за власним розумінням інформації	<ul style="list-style-type: none"> • «Виглядає як ... Звучить як ...» • «Дерево передбачень» • Спрямоване сприймання • Маркування (INSERT) • «Щоденник» • «Бортовий журнал» • «Тонкі» та «товсті» запитання • «Переплутані логічні ланцюжки» • «Кубик» • Складання кластеру • Денотатний граф • Інтелект-карта • «Фішбоун» • Зведена таблиця • Концептуальна таблиця • Таблиця ПМЦ («Плюс – Мінус – Цікаво»)
3. Стадія рефлексії	обговорення результатів лекції, повторення і закріплення навчального матеріалу, зворотний зв'язок	<ul style="list-style-type: none"> • Метод ПРЕС • Есе • Експрес-конференція • «Шляпи мислення» • «Синквейн» • «Залиште за мною останнє слово»

Зі змістом цих методів можна докладніше познайомитись у вказаній літературі. Завдання можуть виконуватись студентами індивідуально, але краще, коли вони працюють в парах, трійках або підгрупах по 5-7 осіб (більша кількість учасників може бути недоцільною, зменшується якість роботи).

Однією з вагомих перешкод на шляху запровадження технології формування критичного мислення загалом і проведення критично-аналітичних лекцій, зокрема, може бути переконання деяких викладачів про те, що в процесі навчання слід формувати насамперед знання студентів, а не мислення. Також не всі погодяться витратити на згадані методи і прийоми навчальний час на лекції, намагаючись насамперед надати студентам всю необхідну (як правило для іспиту) інформацію.

Отже, вибір традиційного способу «начитки» лекцій може і забезпечує добру підготовку студентів до іспиту, однак не здійснює формування в студента осмислених знань, не дозволяє розвинути його мислення, що врешті-решт знижує ефективність професійної підготовки.

Щодо можливого зауваження викладачів про складність згаданих форм роботи і необхідність витрат додаткового часу на пояснення процедури їх виконання, Л.Ф.Красинська [6] зазначає, що, як правило, викладачу доводиться витрачати додатковий час на роз'яснення нових прийомів з опрацювання і графічного оформлення інформації лише на перших лекційних заняттях. Крім того, студенти можуть виконувати ці завдання не тільки індивідуально, а й у парах чи мікрогрупах. Для контролю самостійної роботи студентів на лекції викладач може здійснювати вибіркового контролю, а після її завершення – організувати обговорення двох-трьох варіантів запропонованих рішень. В якості бар'єрів використання цієї технології автор називає надмірно великий потік студентів на лекції, фактор інертності та інтелектуальних лінощів студентів, що вже звикли пасивно сприймати матеріал і економити свої зусилля, недостатню інтелектуальну підготовленість аудиторії. Водночас автор виділяє і низку переваг цієї технології: завдяки систематичному використанню інтелектуальних завдань в межах лекційних занять студенти починають осмислено підходити до сприймання нової навчальної інформації, задавати питання по темі, включатись в діалог з викладачем; використання викладачем прийомів активізації самостійного мислення дозволяє краще враховувати закономірності пізнавальної діяльності студентів; виконуючи продуману систему завдань, студенти навчаються прийомам аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, творчого вирішення навчальних завдань, способам графічного оформлення матеріалу. Як показує наш досвід, використання цієї технології для самостійної роботи студентів з теоретичним матеріалом, у тому числі і на лекціях, дозволяє значно підвищити ефективність такої роботи. Студенти відмічають, що почали краще усвідомлювати теоретичний матеріал, перестали нудувати на лекціях, краще розуміють доцільність тих чи інших теоретичних відомостей, їх зв'язок з життям.

Висновки і перспективи подальших досліджень... Підсумовуючи розгляд перспектив використання технології формування критичного мислення на лекціях ВНЗ, слід ще раз відмітити важливість такої технології для реалізації принципів інноваційної освіти та підвищення ефективності лекцій. Така технологія дозволяє не тільки підвищити якість засвоєння теоретичного матеріалу, вона сприяє формуванню критичного мислення студентів, прояву їх творчості, розвитку пізнавальних здібностей, активності і комунікативності. У подальших дослідженнях пропонується здійснювати подальшу перевірку ефективності запропонованої технології, наповнювати її предметним контекстом, а також здійснювати подальший пошук дидактичних засобів підвищення ефективності навчання студентів за будь-яких форм.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андреева О. И. Основы развития критического мышления студентов педагогического колледжа (материалы практических семинаров) / О. И. Андреева, А. И. Николаева, Т. С. Леснякова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://culture.16mb.com/page/02/trkm.pdf>.
2. Боно де Э. Шесть шлях мислення / Э. де Боно. – СПб. : Питер Паблишинг, 1997. – 256 с.
3. Буйских Т. М. Стратегии развития критического мышления через чтение и письмо в школе и вузе : пособ. / Т. М. Буйских, Н. Н. Бессонова, Н. П. Задорожная, Д. Файзалиев. – Душанбе, 2004. – 103 с.
4. Загашев И. О. Критическое мышление: технология развития / И. О. Загашев, С. И. Заир-Бек. – СПб. : Альянс «Дельта», 2003. – 284 с.
5. Заир-Бек С. И. Развитие критического мышления на уроке : пособие для учителей общеобразоват. учреждений / С. И. Заир-Бек, И. В. Муштавинская. – [2-е изд., дораб.]. – М. : Просвещение, 2011. – 223 с.
6. Красинская Л. Ф. Учимся учить по-новому, или о неиспользованных возможностях лекции / Л. Ф. Красинская // Высшее образование в России. 2011. – № 2. – С. 98–103.
7. Мuryкина Е. В. Развитие критического мышления студентов педагогического вуза в рамках специализации «Медиаобразование» : учеб. пособ. для вузов / Е. В. Мuryкина, И. В. Чельшева ; отв. ред. А. В. Федоров. – Таганрог : Изд-во Кучма, 2007. – 162 с.
8. Основы критического мышления (междисциплинарная программа) / сост. Дж. Л. Стил, К. С. Мередит, Ч. Темпл, С. Уолтер. – Нью-Йорк : Ин-т «Открытое общество», 1997.
9. Темпл Ч. Критическое мышление – углубленная методика / Ч. Темпл, Дж. Л. Стил, К. С. Мередит. – М. : Изд-во Ин-та «Открытое общество», 1998. – 368 с.
10. ЮНЕСКО. Всемирная конференция по высшему образованию (1998 ; Париж). На пути к «Повестке дня на XXI век» в области высшего образования : Проблемы и задачи грядущего XXI века в свете региональных конференций : Раб. док. – Париж : ЮНЕСКО, 1998. – 19 с.

Аннотация
М.В.Артюшина

Перспективы использования технологии формирования критического мышления на лекциях вузов

В статье рассмотрена проблема необходимости обновления учебных технологий в вузе. Показана возможность использования технологии формирования критического мышления на лекциях. Определено содержание этой технологии, которое состоит из трех стадий: вызова, осмысления и рефлексии. Дано определение понятия критически-аналитической лекции. Раскрыты ее этапы и задачи каждого этапа. Составлен перечень методов и приемов, которые могут использоваться на разных стадиях проведения критически-аналитической лекции. Показаны проблемы и препятствия во внедрении технологии формирования критического мышления на лекциях. Приведены отзывы студентов об эффективности использования этой технологии в реальном учебном процессе.

Ключевые слова: критическое мышление, технология формирования критического мышления, критически-аналитическая лекция.

Summary
M.V.Artyushina

Prospects of Using the Technology Critical Thinking Formation at the University Lectures

The article is dedicated to the problem of necessity to update teaching technologies at the university. The possibility of using technology of critical thinking formation at the lectures is shown. The content of this technology, which consists of three phases is determined: call, reflection and introspection. The definition of the concept of a critical-analytical lecture is given. Its stages and tasks of each stage are revealed. The list of methods and techniques that can be used at different stages of the critical-analytical lecture is made. The problems and obstacles of implementation of technology of critical thinking formation at the lectures are shown. Students' comments about the effectiveness of this technology in real learning process are given.

Key words: critical thinking, technology of critical thinking formation, critical-analytical lecture.
Дата надходження статті: «13» лютого 2013 р.

УДК 371.13:34(477.43/44)»18/19»(09)(045)

Н.Ю.БАЛАБУСТ,
аспірантка
(м.Кам'янець-Подільський)

Підготовка педагогічних кадрів в Подільській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.): нормативно-правовий аспект

У статті на основі опрацьованих і проаналізованих законодавчих джерел, документальних і архівних матеріалів, а також історико-педагогічної літератури, періодичних видань і наукових досліджень дореволюційних, радянських, сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених і правознавців висвітлено і обґрунтовано проблему нормативно-правових засад підготовки педагогічних кадрів для освітньої сфери Подільської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. В результаті дослідження введено в науковий обіг низку архівних матеріалів з фондів Хмельницького обласного державного архіву, проаналізовано суть та зміст імперської політики російського самодержавства в освітній сфері, спрямованої на повну централізацію та уніфікацію цієї галузі, підготовку таких вчительських кадрів, які б готували вірнопідданих громадян царського режиму.

Ключові слова: Подільська губернія, освітня сфера, педагогічні кадри, закони, імперські укази, постанови, розпорядження, циркуляри, міністерство народної освіти, навчальні заклади.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Розбудова незалежної правової держави, становлення громадянського суспільства в Україні сприяли сплеску наукового інтересу до історичного досвіду. Друга половина XIX ст. – початок XX ст. – надзвичайно важливий етап в історії держави і права Російської імперії та українських земель, які входили до її складу, оскільки він ознаменувався низкою масштабних реформ, зокрема й в освітній сфері. У всіх сучасних правових державах становлення громадянського суспільства відбувалося на базі системи цінностей, яка вироблялася протягом тривалого часу. В індивідуальну свідомість кожного члена суспільства ці цінності входили через навчання та виховання у родині, в навчальному закладі, у культурному середовищі, завдяки правилам суспільної поведінки, що закріплювалися у повсякденному житті [1, с. 3]. Для розуміння суті реформ в галузі початкової і середньої школи,